

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.24>

Мухіна Вікторія В'ячеславівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0002-0819-4001

Ільків Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри загальної психології та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0003-3622-8851

Федорченко Дмитро Михайлович,

аспірант кафедри загальної психології та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0001-8542-9970

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗНОЇ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ АКАДЕМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF IMAGINARY CREATIVITY OF FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF ACADEMIC ACTIVITY

Актуальність та доцільність дослідження обумовлена специфікою змісту та соціальних функцій професії вчителя, специфікою прояву невербальних показників його креативності та перспективністю досліджень в даній царині.

Шляхом теоретико-методологічного аналізу встановлено, що креативність майбутнього вчителя варто розглядати як невід'ємну інтегральну характеристику цілісної особистості педагога, яка зумовлена певними психолого-педагогічними умовами та високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей і є вирішальним чинником професійного зростання та безпосередньо проявляється як здібність продукувати нетривіальні ідеї, відхилятися від звичних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації у професійній педагогічній діяльності.

Креативність майбутнього вчителя зумовлена високим рівнем сформованості його фахових та особистісних якостей, що вреситі визначають професійне зростання, а її ключовими характеристиками в процесі академічної діяльності є високий рівень соціальної і моральної свідомості, пошуково-проблемний стиль когнітивної активності, розвинені інтелектуально-логічні здібності, а саме вміння аналізувати закономірності, обґрунтовувати певні положення, пояснювати зміст, виділяти головні риси об'єкту або явища, творча фантазія, розвинена уява.

Емпіричним чином доведено, що студенти-першокурсники педагогічного вишу мають в цілому середній рівень здатності до вибору різноманітних ідей, створення низки образів, які відрізняються між собою за смисловими категоріями та способами художнього виразу, утім на третьому та п'ятому курсі цей показник спадає. З'ясовано, що студентам-першокурсникам властивий вищий за середній рівень спроможності швидко генерувати продукти просторової уяви у творчій діяльності, у той час як на третьому курсі студента загалом властивий середній рівень цієї здібності, а на п'ятому – нижчий за середній рівень.

Ключові слова: майбутній вчитель, академічна діяльність, образна креативність, професійна підготовка, дисперсійний аналіз, показник, розробленість, гнучкість, оригінальність, швидкість.

The relevance and expediency of the study is due to the specifics of the content and social functions of the teaching profession, the specifics of the manifestation of non-verbal indicators of his creativity and the prospects of research in this area.

Through theoretical and methodological analysis, it was established that the creativity of the future teacher should be considered as an integral and integral characteristic of the holistic personality of the teacher; which is determined by certain psychological and pedagogical conditions and a high level of formation of professional and personal qualities and is a decisive factor in professional growth and is directly manifested as the ability to produce non-trivial ideas, deviate from familiar patterns of thinking, and quickly solve problem situations in professional pedagogical activity.

The creativity of a future teacher is determined by the high level of formation of his professional and personal qualities, which ultimately determine professional growth, and its key characteristics in the process of academic activity are a high level of social and moral consciousness, a search-problem style of cognitive activity, developed intellectual and logical abilities, namely the ability to analyze patterns, justify certain provisions, explain the content, highlight the main features of an object or phenomenon, creative imagination, developed imagination.

It has been empirically proven that first-year students of pedagogical universities have an average level of ability to choose various ideas, create a number of images that differ from each other in semantic categories and methods of artistic expression, however, in the third and fifth years this indicator decreases. It was found that first-year students have an above-average level of ability to quickly generate spatial imagination products in creative activities, while third-year students generally have an average level of this ability, and fifth-year students have a below-average level.

Key words: future teacher, academic activity, imaginative creativity, professional training, dispersion analysis, indicator, development, flexibility, originality, speed.

Актуальність дослідження. У сучасних динамічних умовах соціально-економічного функціонування нашого суспільства безумовно зростає рівень інноваційної культури в усіх сферах професійної діяльності людини, проте сфера педагогічної діяльності, що завжди повинна характеризуватися превентивним змістовно-функціональним наповненням, вимагатиме від своїх представників розвинених навичок швидкого, нетривіального та оригінального реагування на усі без винятку виклики сьогодення. Основною якістю педагога, яка обумовлює специфіку такої його поведінки, безумовно виступає його креативність у особистісному та професійному вимірах. Звідси, опис основних характеристик прояву її невербальних показників, в тому числі на рівні образної складової, викликає неабияку цікавість у психології, педагогіці та галузевих методиках навчання майбутнього вчителя. Саме ці міркування і обумовили актуальність, своєчасність та доцільність нашого подальшого дослідження.

Метою дослідження є теоретичний та емпіричний аналіз основних психологічних характеристик образної креативності майбутнього вчителя у процесі академічної діяльності. Досягнення мети дослідження передбачає проведення аналізу науково-теоретичних передумов професійної педагогічної креативності, збір та обробку матеріалів емпіричного дослідження психологічних характеристик образної креативності майбутніх вчителів, його математико-статистичну обробку (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура однофакторного дисперсійного аналізу) та подальшу науково-психологічну інтерпретацію виявлених психологічних закономірностей.

Для реалізації психолого-діагностичної мети нами використано тест невербальної креативності Е. Торренса. Емпіричну виборку дослідження склали студенти першого та третього років навчання денної та заочної форми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та студенти

п'ятого року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти за різними спеціальностями галузі знань 01 Освіта. Педагогіка, що навчаються на факультеті природничо-математичної освіти та фізичної культури Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» загальною кількістю 160 осіб.

Виклад основного матеріалу. В контексті вибору концептуальної моделі для опису креативності доцільно звернути увагу на теоретико-методологічні підстави її дослідження. У роботах А. В. Фурмана [5] та С. К. Шандрука [6] обґрунтовано методологічну та теоретичну моделі розвитку професійних творчих здібностей особистості, інтегровано сутність принципів циклічно-вчинкового підходу предметне поле дослідження генези цих спроможностей. В. О. Моляко визначено такі ознаки креативності: оригінальність, евристичність, фантазія, активність, сконцентрованість, чіткість, чутливість [3].

Використання підґрунтя суб'єктно-діяльнісного підходу до вивчення креативності дало змогу М. В. Саврасову побудувати концептуальну модель її розвитку на рівні суб'єкту навчально-професійної діяльності, що уможливило демонстрацію позитивної ролі креативності в академічній успішності та її розгляд як чиннику досягнення людиною власного життєвого успіху [4].

Д. Perkins запропонував модель параметрів і характеристик креативності [9], основними елементами якої визначено: наявність потужного внутрішнього спонукання, слідування власним принципам, схильність до ускладнення, реорганізації, асиметрії у генеруванні творчого продукту, отримання естетичної сатисфакції, ініціювання викликів хаосу, прагнення до розв'язку і синтезу; здатність виходити за безпосередні межі при рішенні проблем, що передбачає спроможність поглянути на проблему з іншого боку, отримати її креативне рішення чи зробити відкриття; ментальну мобільність, яка дає можливість знаходити нові перспективи у розв'язанні традиційних чи

нестандартних проблем і передбачає схильність думати і міркувати гнучко, метафорично та за аналогією; готовність ризикувати і помилятися як здатність навчатися на власних помилках, діяти на межі можливостей; прийняття сторонніх точок зору як схильність не тільки критично розглядати і аналізувати власні ідеї чи пропозиції, але також адекватно сприймають чужу думку чи критику, об'єктивність, вихід за межі свого «Я», пошук і облік порад компетентних колег, перевірку своїх ідей; внутрішню мотивацію як занурення у процес діяльності за власним бажанням, не заради зовнішніх матеріальних стимулів, прагнення до насолоди, задоволення і користі від роботи.

А. Maslow пропонує розглядати креативність як процес деталізації творчого продукту та надання йому конкретної предметної форми, як природну властивість самоактуалізованої особистості, як повне використання талантів, здібностей, можливостей особистості, як процес самореалізації людського потенціалу. При цьому наголошуючи, що кожна людина потенційно креативна [8].

Т. В. Білик зазначає, що аналіз креативності та творчого потенціалу як наукових категорій дає можливість виділити їх як інтегративну властивість особистості вчителя, що характеризується можливістю генерувати нові педагогічні ідеї, здійснювати пошук шляхів практичного вирішення оригінальних, нестандартних педагогічних завдань, обирати найбільш продуктивні стратегії творчої педагогічної діяльності. Креативний потенціал учителя інтегрує в собі характеристики, які є основою для подальшої успішної творчої професійної діяльності [1].

На думку Л. І. Ярошук, найважливішими рисами педагогічної креативності вчителя є: високий рівень соціальної і моральної свідомості, пошуково-проблемний стиль мислення, розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо); проблемне бачення; творча фантазія, розвинена уява [7]. К. С. Кисельов схильний розглядати креативність вчителя як здібність продукувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати творчі проблемні ситуації професійної діяльності, як інтегральну характеристику цілісної особистості педагога, зумовлену високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей, що врешті визначають професійне зростання [2].

Отже, креативність майбутнього вчителя виступає як обов'язкова інтегральна характеристика цілісної особистості педагога, яка зумовлена певними психолого-педагогічними умовами та

високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей, які розвивається впродовж всієї педагогічної діяльності і є вирішальним чинником професійного зростання та безпосередньо проявляється як здібність продукувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати творчі проблемні ситуації професійної діяльності. Вона зумовлена високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей, що врешті визначають професійне зростання. Ключовими характеристиками креативності майбутнього вчителя в процесі академічної діяльності є високий рівень соціальної і моральної свідомості, пошуково-проблемний стиль когнітивної активності, розвинені інтелектуально-логічні здібності, а саме вміння аналізувати закономірності, обґрунтовувати певні положення, пояснювати зміст, виділяти головні риси об'єкту або явища, творча фантазія, розвинена уява.

Основним завданням емпіричного дослідження було визначення динаміки показників креативності майбутніх учителів. За результатами однофакторного дисперсійного аналізу було показано нелінійний характер такої динаміки. Визначено, що у студентів-педагогів протягом навчання у виші показники швидкості генерування ідей у контексті роботи над невербальним матеріалом спадають. Студенти-першокурсники виявляють вищий за середній рівень здатності швидко генерувати продукти просторової уяви у творчій діяльності, у той час як на третьому курсі студента загалом властивий середній рівень цієї здібності, а на п'ятому – нижчий за середній рівень. Отже, протягом навчання студенти втрачають здатність швидко реагувати на невербальний стимул, більшою мірою схильні до рефлексування власних ідей та здатності зобразити їх художньо.

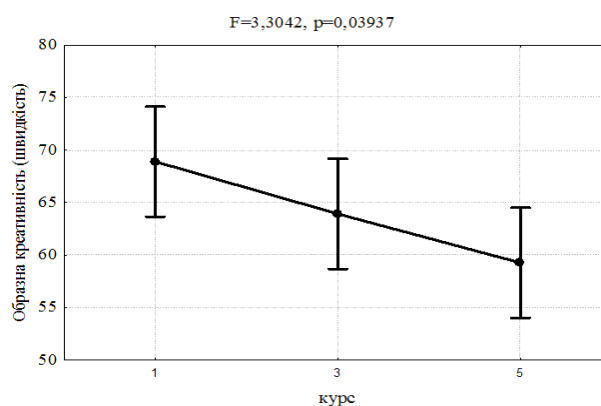

Рис. 1. Динаміка показників швидкості образної креативності студентів-педагогів

Спостерігаємо, що студентів-педагогів з низьким рівнем образної швидкості курс від курсу стає більше ($\chi^2_{\text{Емп}} = 11,529, p < 0,01$), утім неможна достовірно стверджувати, що кількість студентів-педагогів з високим рівнем креативності за цим параметром спадає ($\chi^2_{\text{Емп}} = 0,604, p > 0,05$). Загалом відмінності у розподілі студентів I, III та V курсів за рівнем образної швидкості є статистично значущими ($\chi^2_{\text{Емп}} = 15,075, p < 0,01$).

Статистично значущих відмінностей у рівні розвитку показників невербальної креативності майбутніх вчителів за параметром оригінальності встановлено не було. Загалом студентам-педагогам властивий середній рівень здатності до продукування нових оригінальних, самобутніх і незвичайних ідей через аналіз невербальної інформації та вміння її переробляти і доповнювати.

Можемо казати, що починаючи з третього курсу навчання у педагогічному виші характеризуються зменшенням представленості середнього рівня образної креативності за параметром оригінальності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 8,407, p < 0,05$).

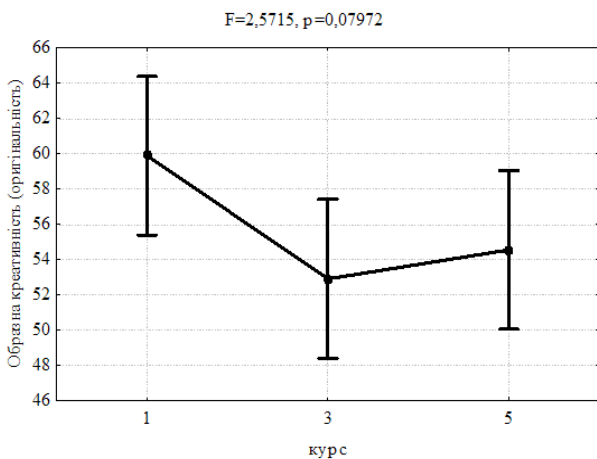

Рис. 2. Динаміка показників оригінальності образної креативності студентів-педагогів

Загалом відмінності у розподілі студентів-педагогів I, III та V курсів за рівнем образної оригінальності є статистично значущими ($\chi^2_{\text{Емп}} = 17,086, p < 0,01$).

На рисунку 3 показано динаміку показників образної креативності майбутніх вчителів за параметром гнучкості, яка загалом є негативною у процесі здобуття вищої освіти.

Так, студенти-першокурсники на початку навчання у виші мають в цілому середній рівень здатності до вибору різноманітних ідей, створення низки образів, які відрізняються між собою за смисловими категоріями та способами художнього виразу, утім на третьому курсі та потім на

п'ятому цей показник спадає. У процесі навчання у виші студенти-педагоги втрачають здатність продукувати різнованітні ідеї та знаходити різні способи та підходи до їх художнього вираження.

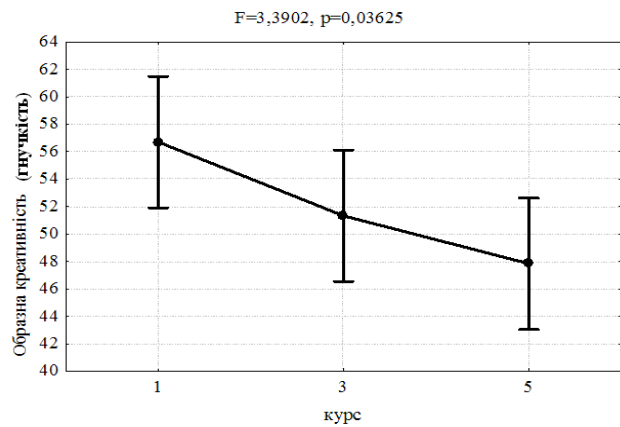

Рис. 3. Динаміка показників гнучкості образної креативності студентів-педагогів

На рисунку 3 подано розподіл студентів-педагогів за рівнем образної гнучкості протягом навчання у вищій школі. Статистично значущих відмінностей між студентами-педагогами у розподілі за рівнем образної гнучкості на різних курсах встановлено не було ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,374, p > 0,05$).

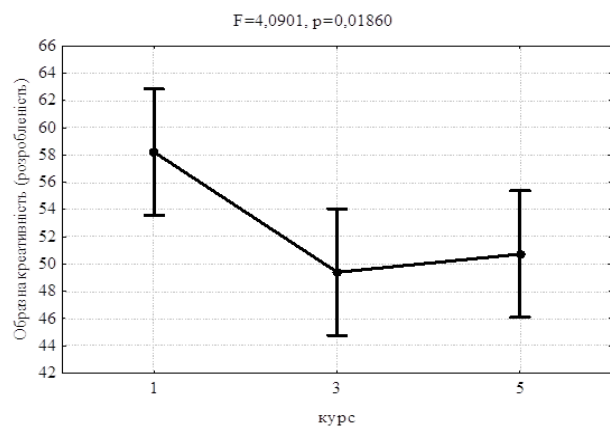

Рис. 4. Динаміка показників розробленості образної креативності студентів-педагогів

Так, студенти-першокурсники на початку навчання у педагогічному виші мають в цілому середньо-високий рівень здатності до деталізації та творчої проробки ідей, створення низки образів, які відрізняються деталізованістю та промальовкою у художньому вираженні, утім на третьому курсі та потім на п'ятому цей показник спадає. У процесі навчання у виші майбутні вчителі поступово втрачають здатність ретельно проробляти невербальні образи. Студенти-педагоги

за рівнем розвитку розробленості образної креативності не мають відмінностей в залежності від курсу навчання ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,315, p > 0,05$).

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) креативність майбутнього вчителя варто розглядати як невід'ємну інтегральну характеристику цілісної особистості педагога, яка зумовлена певними психолого-педагогічними умовами та високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей і є вирішальним чинником професійного зростання та безпосередньо проявляється як здібність продукувати нетривіальні ідеї, відхилитися від звичних схем мислення, швидко вирішувати

проблемні ситуації у професійній діяльності; 2) студенти-першокурсники педагогічного вишу мають в цілому середній рівень здатності до вибору різноманітних ідей, створення низки образів, які відрізняються між собою за смисловими категоріями та способами художнього виразу, утім на третьому та п'ятому курсі цей показник спадає; 3) студентам-першокурсникам педагогічного вишу властивий вищий за середній рівень спроможності швидко генерувати продукти просторової уяви у творчій діяльності, у той час як на третьому курсі студента-педагога загалом властивий середній рівень цієї здібності, а на п'ятому – нижчий за середній рівень.

REFERENCES:

1. Bilyk, T. V. (2018) Pedagogichni umovy rozvytku kreatyvnosti studentiv. Kreatyvnist osobystosti yak faktor innovatsiinoho rozvytku suspilstva [Pedagogical conditions for the development of students' creativity. Individual creativity as a factor of innovative development of society] : zbirn. nauk. prats / za red. dots. V.V. Pavlenko. Zhytomyr : FOP Levkovets N.M. 154 s.
2. Kyselov, K. S. (2018) Verbalna ta obrazna kreatyvnist u strukturi maibutnoi profesiinoi diialnosti vchytelia pochatkovoї shkoly [Verbal and figurative creativity in the structure of the future professional activity of a primary school teacher]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykhologichni nauky». Kherson. T. 2. № 2. С. 46–50.
3. Moliako, V. O. (2007) Tvorchyi potentsial liudyny yak psykhologichna problema [Human creative potential as a psychological problem] Psykhologhiia i suspilstvo. №4. S. 6-9.
4. Savrasov, M. V. (2021) Rehulyatyvni chynnyky kreatyvnosti subiekta navchalno-profesiinoi diialnosti [Regulatory factors of creativity of the subject of educational and professional activity] : avtoref. dys... dokt. psykhol. nauk: 19.00.07. Odesa. 45 s.
5. Furman, A. V. (2007) Teoriia navchalnykh problemnykh sytuatsii: psykhologo-dydaktychnyi aspekt [Theory of educational problem situations: psychological and didactic aspect] : monohrafiia. Ternopil : Aston. 164 s.
6. Shandruk, S. K. (2016) Psykhologichni zasady rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei maibutnikh praktychnykh psykhologiv [Psychological foundations of the development of professional creative abilities of future practical psychologists]: dys. ... dokt. psykhol. nauk.: 19.00.07 Ternopil. 458 s.
7. Iaroshchuk, L. (2013) Tvorchya osobystist maibutnoho vchytelia: teoretychni aspekty stanovlennia [Creative personality of the future teacher: theoretical aspects of formation]. Hirska shkola Ukrainskykh Karpat. № 8-9. S. 146-148.
8. Maslow, A. H. (1954) Motivation and personality. New York Harper. L. row. 411 p.
9. Perkins, D. (1998) Creative Giftedness as a psychological notion. Social sciences abroad. Series: Science studies. № 4. P. 88–92.